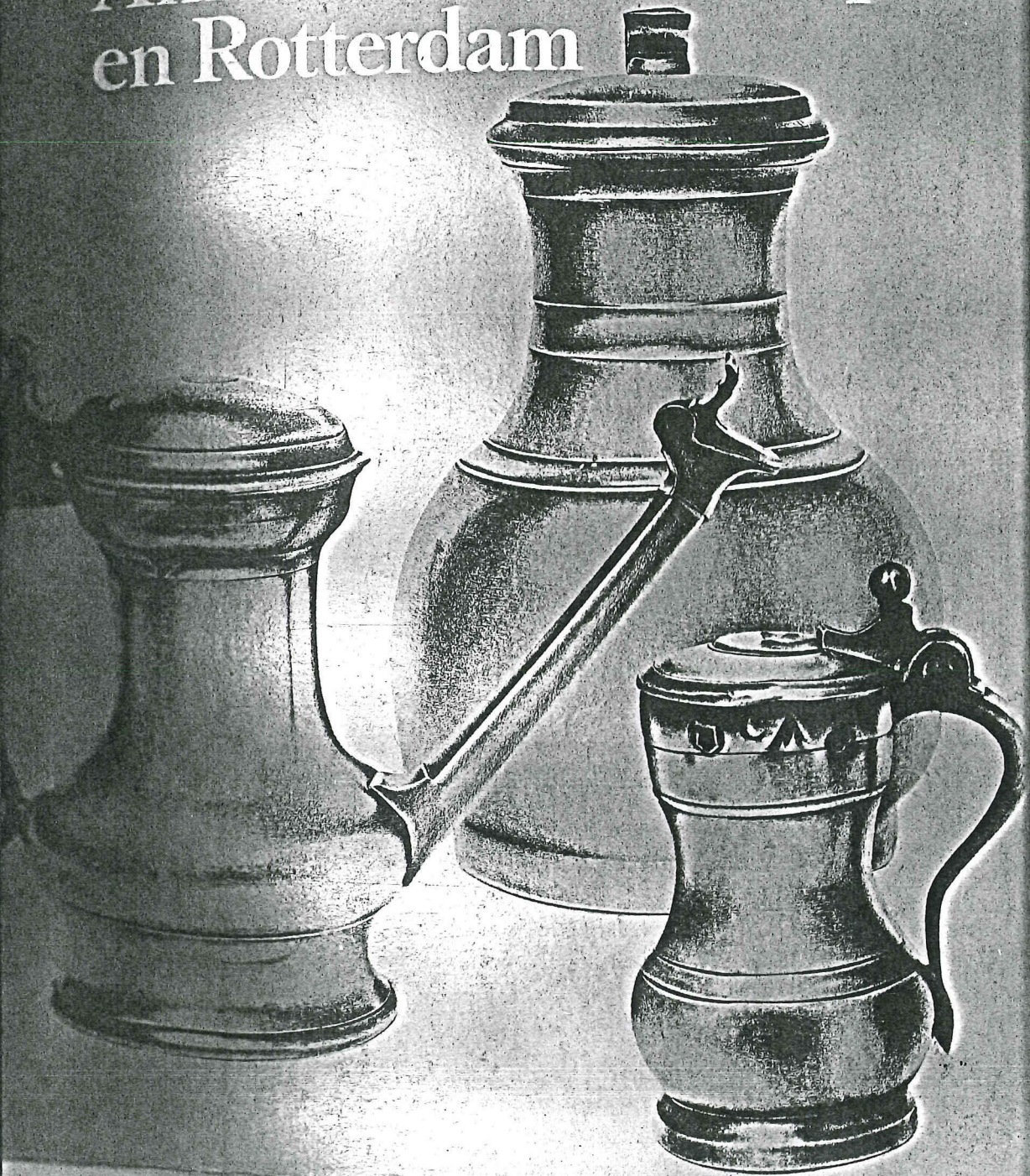

Keur van tin

uit de havensteden
Amsterdam, Antwerpen
en Rotterdam

D-10c

J. van Deun

Het Antwerps Tinregisters ambacht
in het Ancien Régime

Catalogus Amsterdam, Antwerpen, Rotterdam 1979

Het Antwerps tinnegietersambacht
in het Ancien Régime

De studie van het Antwerpse tin en de Antwerpse tinnegieters is in wezen nog van vrij recente datum. De oudste, zij het ietwat wijdlopijge en anecdotische gegevens over deze materie vinden we in de studie die Edmond Geudens, toenmalig archivaris van de Burgerlijke Godshuizen, rond de eeuwwisseling aan het Antwerpse Hoofdambacht der Meerseniërs wijdde, waartoe ook de tinne- en loodgieters van oudsher behoorden (1). Het betrof een hoofdzakelijk historische studie, vooral gebaseerd op materiaal uit het aan zijn zorg toevertrouwde archief, en waarbij het kunsthistorisch aspect slechts toevallig en in zeer beperkte mate aan bod kwam. Ongeveer uit dezelfde tijd dateert een kort doch interessant artikel dat de Antwerpse oudheidkundige Fernand Donnet aan de kwestie van de Antwerpse tinnemerken wijdde (2). In dezelfde zin publiceerde L. Kesteloot enkele jaren later enige opmerkelijke artikels i.v.m. deelaspecten van ons onderwerp in het Jaarboek van Antwerpen's Oudheidkundige Kring (3). De Antwerpse tinnegieters kwamen uiteraard ook ter sprake in enkele meer algemene studies, o.a. over de metaalkunst in België (4) en het ambachtswezen te Antwerpen (5). De specifieke studie van het Antwerps tin kreeg echter een eerste impuls bij de voorbereiding van de tentoonstelling over tin, die in 1956 in het Provinciaal Museum Sterckshof te Deurne bij Antwerpen en in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel ingericht werd. Het leeuwenaandeel van het onderzoek namen toen de heren Adolf Jansen, toenmalig geattacheerde bij de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis van België, en vooral wat Antwerpen betreft – Piet Baudouin, toenmalig conservator van het Museum Sterckshof, voor hun rekening (6). Vooral deze laatste komt de verdienste toe enkele belangrijke stukken omtrent de Antwerpse tinnegieters in het inmiddels door Floris Prims geïnventariseerde archief van Gilden en Ambachten in het Antwerpse Stadsarchief (7) te hebben onderzocht, alsook om een begin gemaakt te hebben met het kunsthistorisch onderzoek (8). Er werd echter slechts een klein deel van zijn bevindingen gepubliceerd, zodat lang niet al het door hem toegankelijk gemaakte materiaal ook praktisch bruikbaar werd. Een volgende schakel in de keten van het onderzoek betekende de catalogus van de verzameling tin in de Oudheidkundige Musea en meer bepaald in het Museum Vleeshuis te Antwerpen van 1959 (9), die de oudere catalogus van P. Génard op passende wijze verving (10). De toenmalige conservator van de Oudheidkundige Musea, Frans Smekens, vatte in zijn inleiding de gehele status quaestionis i.v.m. het Antwerps tin samen en vulde hem aan met enkele eigen bevindingen, vooral met betrekking tot het tinnegietersambacht (11). Van deze stand van zaken is op haar beurt Mevrouw Lia Lagae-Uytenbroeck vertrokken bij de voorbereiding van haar proefschrift, dat een bijdrage wou betekenen tot de studie van de Antwerpse tinnegieters en hun werken, en waarmede zij in 1972 aan de Katholieke Universiteit te Leuven promoveerde (12). Dit werk is vooral belangrijk omdat het een eerste min of meer omvangrijke en kritisch geargumenteerde samenvatting brengt van grotendeels voordien wel bekend materiaal, doch nu gegroepeerd rond een specifiek thema. Met het oog op de voorbereiding van de tentoonstelling *Keur van Tin uit de drie havensteden Amsterdam, Antwerpen en Rotterdam* werd andermaal tamelijk uitgebreid aanvullend onderzoek verricht. Zo werd de bestaande inventaris van Antwerpse tinnen voorwerpen opnieuw doorgenomen en met enkele nieuwe stukken aangevuld. Anderzijds werd ook aan het archiefonderzoek opnieuw aandacht besteed. Gezien de relatief korte beschikbare tijd werd dit onderzoek doelbewust beperkt tot stukken van het ambachtelijk archief, waarvan tot nog toe in feite slechts enkele bundels eerder bestudeerd waren, en werd het burgerlijk archief met opzet onbenut gelaten (13). Zodoende is de naamlijst van de bekende Antwerpse tinnegieters tot nagenoeg een duizendtal opgelopen en is de officiële geschiedenis van het ambacht genoegzaam

bekend. Een hele reeks faits-divers konden voor dit artikel dan ook terzijde gelaten worden. Uit het samenvoegen van de archivalische en de monumentale documentatie resulteerde tenslotte een preciese identifikatie van het grote merendeel van de nog bewaarde en bekende stukken.

Het is in feite niet zo moeilijk de officiële geschiedenis van het Antwerpse tinnegietersambacht te reconstrueren. De tinnegieters hebben immers zelf voor een samenvatting van de belangrijkste gegevens over de ontwikkeling van hun ambacht gezorgd. Toen onder de Oostenrijkse keizer Jozef II in 1784 een algemene ambachts-enquête werd uitgeschreven in het kader van zijn economische hervormingspolitiek, werden aan negenendertig gemeenten belangrijke vragen gesteld over de ambachten die ze binnen hun muren herbergden en werden preciese details gevraagd omtrent hun oorsprong, hun privileges, de inrichting van hun bestuur, de toelatingsvoorwaarden van toekomstige meesters, de te betalen inkomgelden en andere rechten, de eventuele schulden, enzovoort. Antwerpen stuurde zijn klaargemaakte antwoorden niet in, doch de door de ambachten verzamelde gegevens bleven bewaard. Door het stadssecretariaat werden ze tot een dossier gebundeld en ze belandden qualitate qua in het Antwerpse Stadsarchief, waar ze nu nog deel uitmaken van de zestien nummers van het ambachtsarchief van officieel-stedelijke oorsprong (14). De studie van de antwoorden die voor deze enquête werden ingediend, levert een mooi afgerond samenvattend beeld op van de toestand van de ambachten op de vooravond van het einde van het Ancien Régime, en kan ook zeer dienstig zijn bij het natrekken van de krachtlijnen die de ontwikkeling van de respectievelijke ambachten hebben bepaald. Daarom hebben wij het stuk dat door de Antwerpse Tinne- en Loodgieters werd ingediend, als basis genomen voor ons artikel in onderhavige catalogus. De aanknopingspunten die in dit toch veertien bladzijden tellende document worden gegeven, stofferden we met inlichtingen die ons uit andere bronnen ter beschikking staan (15). Zodoende hopen wij een mooi afgerond beeld van het Antwerpse Tinne- en Loodgietersambacht in het Ancien Régime te kunnen samenstellen.

Ontstaan en statuut van het Tinnegietersambacht

Er bestaat geen twijfel over dat de Antwerpse tinne- en loodgieters altijd deel uitmaken hebben van het Hoofdambacht van de Meerseniërs. Dat ambacht groepeerde kleinhandelaars, winkeliers en kramers in de meest brede zin van het woord, doch overkoepelde bovendien nog enkele zogenaamde *subalterne ambachten*, die naar hun leden toe een min of meer eigen organisatie en enige autonomie hadden, doch die naar buiten als een groep binnen het *hoofdambacht* verschenen. In de oudste documenten worden alzo naast de Meerseniërs sensu stricto de tinnegieters, de leertouwers, de handschoenmakers, de perkamentmakers en de vettewaaiers vermeld. In de loop der jaren kwam hierin wel meermaals verandering, doch het zou ons te ver leiden dit alles in detail te beschrijven. Vermelden we alleen bij wijze van voorbeeld dat bij gelegenheid van de reeds eerder genoemde ambachtsenquête op het einde van het Ancien Régime achtereenvolgens de apothekers, de wasverkopers en peperkoekbakkers, de tinne- en loodgieters, de hoedemakers, de lijn- en twijnververs, de handschoenmakers en de kammakers worden opgesomd. De tinnegieters hebben dus van bij de oprichting van de ambachten tot aan hun afschaffing steeds bij de meerseniërs gehoord. Weliswaar hebben enkele tinnegieters op 23 juni 1597 een rekwesit aan de stadsmagistraat gericht, waarin zij er op aandrongen een zelfstandig ambacht te gaan vormen, doch hun eisen werden bij appostille van 29 december 1597 verworpen. Alleen de tinnen-lepel-makers zijn steeds onafhankelijk geweest en

gebleven. Zij behoorden niet tot het Tinnegietersambacht en waren zelfs meestal geen lid van het Hoofdambacht van de Meerseniërs, omdat het tinnen-lepel-maken een zogeheten *poortersneeringhe* was, waarvoor men niet in een ambacht hoefde te zijn.

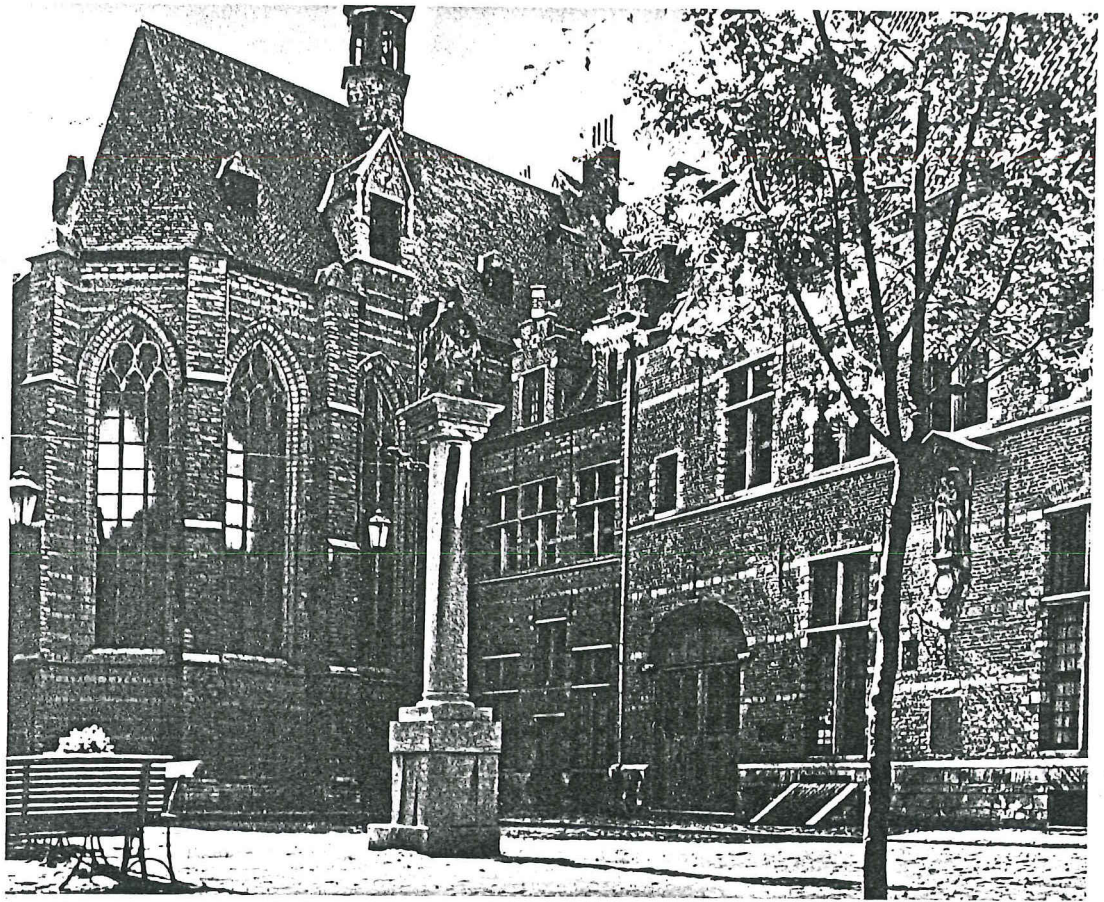
Als we de dienende dekens, F. Leyssens en G. Bisschops, van het Hoofdambacht van de Meerseniërs en de dienende ouderman, J. Van Oppij, van het Tinne- en Loodgietersambacht in hun antwoord van 6 november 1784 op de ambachtsenquête mogen geloven, dan bestaat er geen twijfel dat beide ambachten tot de oudste van de stad behoren. Al kan geen preciese datum van oprichting worden gegeven, en hoewel bewijsstukken voor de vroegste geschiedenis ontbreken, toch zijn deze bestuursleden het er over eens dat hun organisaties wellicht uit de dertiende eeuw dateren (16). Hun redenering kan gemakkelijk bijgetreden worden: het oudste document, een privilegie van 18 april 1422 (17), waaruit het bestaan van het Hoofdambacht blijkt, en waarin tevens gezegd wordt dat de Tinnegieters er reeds toen deel van uitmaakten, houdt ontegensprekelijk duidelijke schikkingen in voor een reeds stevig georganiseerd ambacht. In de vroege vijftiende eeuw was het ambacht reeds zo verregaand gestructureerd, dat het haast vanzelfsprekend als het resultaat van een lange ontwikkeling moet beschouwd worden. Waarom de achttiende eeuwse bestuursleden voor de dertiende eeuw opteren, blijft een open vraag, die we op hun gezag moeten aanvaarden. Vermoedelijk willen zij hiermee het ontstaan van hun ambacht in verband brengen met de grote ontwikkeling van Antwerpen als stad in de dertiende eeuw.

Enkele woorden uitleg over de verhouding tussen het Hoofdambacht en het Tinne- en Loodgietersambacht zijn hier wellicht noodzakelijk om een juist inzicht te krijgen in heel wat toestanden. Vooreerst moet worden aangestipt dat om tot het Hoofdambacht toe te treden geen leerjaren vereist waren en geen proef moest worden afgelegd. Het volstond dat de *aencomelinck* poorter van de stad was, of dat spoedig zou worden, en een inkomgeld betaalde. Voorts werd verlangd de vanoudsher voorgeschreven eed af te leggen, die er hoofdzakelijk in bestond de Hertog van Brabant, de Stad Antwerpen en het Ambacht altijd getrouw te zullen zijn en de verordeningen ervan te respecteren. Ook een toekomstig tinne- of loodgieter moest dus aan dit minimum van formaliteiten voldoen. De *subalterne ambachten*, ook wel *beproofde ambachten* geheten, onderscheidden zich nu precies van het hoofdambacht door het feit dat zij wél leerjaren voorzagen en dat, vooraleer een kandidaat in het ambacht kon toegelaten worden, hij een proef moest afleggen waaruit zijn vakkennis moest blijken. In ruil daarvoor kreeg hij een soort eretitel van *meester*, bijvoorbeeld meester tinnegieter, waardoor hij zich van een louter *vrij meersenië* onderscheidde. Het was nu de zaak van het beproefde ambacht zelf de regels voor leertijd en meesterproef te bepalen alsook de daarmee samenhangende contributies, het opschrijfgeld of leergeld en het proefgeld. De proefgelden van de subalterne ambachten dienden enkel om hun vrijdom onder het Hoofdambacht der Meerseniërs te vrijwaren, omdat de leden van de subalterne ambachten, buiten het uitoefenen van hun eigen en specifiek ambacht, in feite steeds meerseniërs zijn, in zoverre namelijk dat zij hun eigengemaakte waren verkopen. De zaken werden dan zó voorgesteld dat de som die als inkomgeld aan het Hoofdambacht werd betaald, in mindering werd gebracht voor het proefgeld. Ten gerieve van het Hoofdambacht dienden zowel meerseniërs als meesters van een subaltern ambacht eenzelfde jaargeld te betalen. Dit geld moest dienen om de *privileges, ordonnanties en gerechtigheden* zowel van het hoofdambacht als van de subalterne ambachten te onderhouden, de intresten te

betalen van de kapitalen, waarmede het ambacht was belast, het onderhoud van het ambachtshuis (18) te bekostigen en het loon van de knaap en ander personeel van het ambacht te betalen alsook om de uitgaven voor de eredienst en het sociale werk van het ambacht te dekken (19). Het spreekt vanzelf dat de kostprijs van al deze bijdragen in de loop van de eeuwen wel eens veranderde. We kunnen hierop nu niet dieper ingaan en geven in onze verdere uiteenzetting enkele concrete cijfers wat het Tinne- en Loodgietersambacht betreft. Wel mag worden aangestipt dat de inkomsten uit de subalterne ambachten en inzonderheid uit het Tinne- en Loodgietersambacht, een aanzienlijk financieel voordeel voor het Hoofdambacht betekenden. Tenslotte willen we er nog op wijzen dat het traditie was een ouderman tinnegieter, in de achttiende eeuw om beurten een tinnegieter en een loodgieter, in het bestuur van het Hoofdambacht van de Meerseniërs op te nemen. Een uitdrukkelijke bij akte vastgestelde verplichting heeft hieromtrent wellicht nooit bestaan, doch zelfs een oppervlakkige kennismaking met de lange lijst van de bestuursleden toont dit duidelijk aan. Anderzijds werd slechts bij grootste uitzondering een tinnegieter tot deken van het Hoofdambacht aangesteld : ons is alleen het geval bekend van Jan de Bie, die deken was in 1476. Statutair was hieromtrent sinds voornoemd privilege van 18 april 1422 alleen bepaald dat het Hoofdambacht bestuurd moest worden door twee dekens en vier ouderlieden, waarvan er twee uit de subalterne ambachten moesten gekozen worden. De dekens werden aangesteld door het stadsbestuur en kozen daarna zelf de ouderlieden. In 1604 kwam er de bepaling bij dat de opperdeken het jaar voordien onderdeken moest geweest zijn.

De vroegste geschiedenis

Komen we nu tot de eigenlijke officiële geschiedenis van het Antwerpse Tinnegietersambacht, en gaan we even dieper in op de inhoud van het oudste bewaarde privilege van 18 april 1422. Vooreerst wordt gesteld dat binnen de stad Antwerpen niemand geslagen of gedraaid schotelwerk mag maken, hetzij wanneer het *fijn* is. Hiermede wordt duidelijk een bepaalde legering van tin en lood bedoeld, waarvan de verhouding echter niet gepreciseerd wordt. Anders is het gesteld met tinnen potten en vergieten : hier wordt uitdrukkelijk gezegd dat de legering zeker niet meer dan vijftwintig procent lood mag bevatten en liever zelfs minder. Bovendien moet het *stoffeersel*, dit zijn de deksels en de oren van de potten, aan dezelfde kwaliteitsnorm beantwoorden. Toch wordt een uitzondering toegestaan, wanneer het om hergieten van door de klant zelf geleverd minder goed oud tin gaat. Hier speelt de legering blijkbaar geen rol. Er wordt echter met klem aan toegevoegd dat deze uitzondering niet mag misbruikt worden als voorwendsel om meer tinnewerk met een minder zuivere legering te maken. In verband met de merken worden in deze tekst slechts weinig precieze gegevens vermeld, doch wij menen er te mogen uit afleiden dat *fijn* werk, zoals schotels, met het stadsmerk moest getekend worden, terwijl op potten en vergieten, de *goede spiegelstoffs* worden genoemd, alleen een meesterteken en geen stadsmerk moest worden geslagen. Vervolgens zijn er nog enkele louter commerciële bepalingen, die ter bescherming van het eigen ambacht zijn bedoeld : te Antwerpen mocht alleen Antwerps tin verkocht worden, dat aan de zo even beschreven voorwaarden voldeed. Niet-Antwerps tin mocht noch door Antwerpenaars, noch door niet-Antwerpenaars te Antwerpen verkocht worden, tenzij op de vrije jaarmarkten. In dit ene uitzonderlijke geval moet het van dezelfde kwaliteit zijn als het eigen Antwerps tin. Ook mocht iedere tinnegieter slechts zijn eigen nieuw werk verkopen. Omgekeerd betekende zulks dat geen enkele tinnegieter nieuw werk van een collega mocht te koop aanbieden, een bepaling die later meermaals overtreden werd. Elke

De Sint-Niklaaskapel te Antwerpen gezien vanop de Sint-Niklaasplaats
Fotoarchief O.C.M.W. Antwerpen

tinnegieter mocht ook slechts één kraam hebben, zodat eventueel man en vrouw in dezelfde kraam moesten staan. Belangrijk zijn ook enkele bepalingen in verband met de leerknappen : er wordt een leertijd voorzien bij een vrij meester in een vrije stad, doch de duur van de leertijd wordt niet vermeld. Wij menen echter dat het om een periode van twee achtereenvolgende jaren ging, zoals later werd bevestigd. Een leermeester mocht ook slechts twee leerknappen tesamen in dienst hebben en leerknappen mochten niet worden verhuurd. Tenslotte wordt aan de gezworenen van het ambacht de bevoegdheid tot visitatie gegeven. Het is hun recht en hun plicht om elk huis of kraam waar tinnewerk vervaardigd of verkocht wordt, te bezoeken om controle uit te oefenen op de kwaliteit van het tinnegoed. Dit gebruik wordt in latere teksten eveneens verder gepreciseerd.

In het antwoord op de ambachtsenquête is vervolgens sprake van een *verleeninge* van 9 maart 1449 (20), waarvan wij de tekst niet hebben kunnen terugvinden. Helaas wordt ook in latere documenten nooit meer naar de inhoud van dit stuk verwezen. We vermelden dit stuk omwille van de volledigheid en hopen later misschien de inhoud ervan te achterhalen. Mogelijk gaat het hier om een reglementering in verband met *geslagen* tinnewerk, dat zoals we verder zullen zien, niet met het stads-wapen, doch met een hamer diende gemerkt te worden.

Ofschoon in het vonnis van de Antwerpse stadsmagistraat van 26 oktober 1473 een persoonlijk geschil van tinnegieter Bertel de Hase met het ambacht ter sprake komt (21), leek dit *vonnis op den voet der privilegien* voor de Antwerpse tinnegieters belangrijk genoeg voor de jurisprudentie om expliciet als historisch feit uit hun ambachtsgeschiedenis te worden vermeld. Bertel de Hase had op de Bamismarkt (rond 1 oktober 1473) tinnewerk in zijn kraam gezet, *dwelc nyet dan gedraeyt en was ende nochtans op geslagen vormen gegoten*. In een andere bron (22) heet het *gedraeyt voorgeslagen ten*. Bertel de Hase had klaarblijkelijk geslagen of gehamerd tin als gedraaid of gegoten tin gemerkt met het stadsmerk onderaan en op de boord van het voorwerp, terwijl – zo luidt de beschuldiging – geslagen of gehamerd werk op de bodem behoorde getekend te worden met het stadsmerk en bovenop de boord met *den hamer metten croone*. Dat Bertel veroordeeld werd tot een pelgrimage naar de Heilige Driekoningen in Keulen en naar Onze Lieve Vrouw in 's-Hertogenbosch – of tenminste de tegenwaarde daarvan in geld en de schorsing die zulks meebracht – doet hier weinig terzake. De tekst houdt een belangrijke aanvulling in nopens reglementeringen op de merken, die ons niet uit ordonnanties zijn bekend. Het stadsmerk, de burcht (al dan niet met de handjes ?) uit het oude zegel van de stad (23), heeft duidelijk een dubbele functie : het is een herkomstmerk en tevens een kwaliteitsmerk. Bedoelt het in de regel 'Antwerps fijn tin', dat gewoonlijk gegoten en gedraaid was, op geslagen of gehamerd tin verwijst het alleen naar de herkomst terwijl de gekroonde hamer hier als kwaliteitsmerk dienst doet. Vermits deze tekst een vonnis en geen ordonnantie is, weten we niet precies sinds wanneer deze manier om de merken aan te brengen in gebruik was. Het kan dan ook even zo goed een aanvulling zijn bij het privilege van 1422 als een besluit uit de *verleeninge* van 1449 of zelfs nog teruggaan op een ander stuk dat verloren is gegaan.

Nog meer preciese inlichtingen krijgen we uit de daarop volgende ordonnantie van het Antwerpse stadsbestuur van 12 november 1523 met betrekking tot de keur van het tin (24). De praktijk had aangetoond dat sommige tinnegieters oren van minderwaardig tin aan de tinnen potten soldeerden. Ook het *stoffeersel* van *potpotten*, wellicht potaarden kannen, was al te dikwijls van een minderwaardige legering. Dit alles was de faam van het Antwerpse tin buiten de stad zeker niet ten goede gekomen. Daarom werd geordonneerd dat *van nu voordane alle tenghieters deser stadt schul-dich zelen zijn te makene de ooren, stoffeersel, stopsel ende nagel vanden tennen potten die zij maken selen soe goet, ende van soe fijnen tenne ende keure als den buyck vanden selven potten, gelijkmen in anderen steden doende is*. Er werd verder nog aan toegevoegd *datmen egheenrehande ten aan steennen potten, cruycken ende dier gelijcke en sal moegen maken dan van goeden keure*. Een nieuwigheid uit deze ordonnantie is wel dat van nu af ook de zoutvaten aan de keur onderworpen waren. Anderzijds hadden enige tinnegieters bij deze gelegenheid aan het stadsbestuur eveneens de toelating gevraagd om op hun werk het roosmerk te mogen aanbrengen in de plaats van het gebruikelijke stadsmerk om het hoofd te kunnen bieden aan de concurrentie van het ingevoerd tin. Op deze eis werd vooralsnog niet ingegaan: het burchtmerk en de gekroonde hamer bleven nog in gebruik. Een derde kwestie uit deze belangrijke ordonnantie betreft het inrichten van de meesterproef. Hier wordt bepaald dat de proef moet doorgaan ten huize van de deken van het Hoofdambacht of van de dienende ouderman van het tinnegietersambacht of op enige andere plaats, die zij zullen bepalen. De proef zelf bestond in het vervaardigen van een pot van 3 pond tin of één vierde pond meer, en een schotel van 2 pond tin. Pas wanneer de kandidaat pot en schotel zelf had gegoten, gestopt, gesoldeerd en geslaan *op ende toppe custbaerlic soe dat behoort* mocht hij zijn inkomgeld betalen. Er werd van de kandidaat ook verwacht dat hij de *assaey* van het tin moest kunnen maken, m.a.w. hij moest de techniek beheersen om de kwaliteit van de legering te bepalen. Hoe dit precies in zijn werk ging, wordt niet verteld, doch er werd een techniek van verhitting gebruikt, waarbij de verschillende legeringen een kleurverschil vertoonden. Tenslotte werden nog enkele belangrijke schikkingen getroffen in verband met de loodgieters. Te oordelen naar het oude privilege van 18 april 1422 was het voldoende lid te zijn van het Hoofdambacht om lood te mogen verkopen in kleinere hoeveelheden dan één rol. Het was evenwel verboden oud lood terug te kopen. Nu wordt in de ordonnantie van 12 november 1523 uitdrukkelijk gezegd dat alleen de meester tinnegieters ook lood mogen gieten en dat ook op lood het stadsmerk met de burcht moet worden aangebracht *op datmen weten mach donderscheyt tusschen Limborgs loot ende andere loot*. Hiermede begint dan de netelige kwestie die vele kunsthistorici een doorn in het oog is, omdat het gewoon onmogelijk is tinnegieters en loodgieters van elkaar te onderscheiden. Het is trouwens een vals probleem een onderscheid te willen zoeken zolang beide beroepen door dezelfde ambachtslui werden uitgeoefend. We moeten wachten tot in de achttiende eeuw eer hierin verandering komt en beide beroepen enigszins kunnen gesplitst worden.

Een kleine twaalf jaar later komen de tinnegieters op de kwestie van het roosmerk terug. Zij herhalen via het Hoofdambacht hun beklag dat hun ambacht dreigde teniet te gaan door de steeds meer toenemende concurrentie van het Engels tin, dat zeer fijn was en reeds geruime tijd met de z.g. Tudorroos gemerkt was. In de ordonnantie van 10 april 1535 wordt nu voor het eerst het gebruik van het roosmerk toegestaan (25). Het is echter aan bepaalde voorwaarden verbonden: vooreerst

wordt niemand verplicht het roosmerk te gebruiken, wil men het wel gebruiken, dan mag men het alleen gebruiken voor heel fijn tinnewerk dat even fijn is als het Engels roostin ; vervolgens moet bij het roosmerk steeds een *bijteken* aangebracht worden *daer bij men kennen ende weten mach den meester diet gemaect heeft* ; tenslotte moeten deze bijtekens op de ambachtskamer gedeponereerd worden. Dit betekent dan meteen de doorbraak van de gedeponereerde meestertekens, waaromtrent later nog talrijke preciserende voorschriften zullen worden gegeven. Zulke meestertekens zijn duidelijk van een geheel andere aard dan het vage 'eigen teken' dat we sinds de vijftiende eeuw voor 'tweede keus' tinwerk kennen. Wat het niet-roos-tin betreft, blijven de oude reglementen van kracht : het burchtmerk op de bodem en de gekroonde hamer op de boord voor fijn geslagen tin, het burchtmerk onderaan en op de boord voor fijn gedraaid tin, en een nu wellicht gedeponereerd meestermerk zonder stadsmerk voor de *goede spiegelstoffs*.

In de volgende ordonnatie van 7 maart 1543 worden voor het eerst definitieve schikkingen in verband met de toelatingsvoorwaarden tot het tinnegietersambacht gegeven (26). Ook nu lagen weer eens misbruiken aan de basis van een nieuwe reglementering. Uit de teksten blijkt immers dat de materiële situatie van heel wat vrije meesters tinnegieters rond het midden van de zestiende eeuw alles behalve schitterend was. Zij werden bovendien als vrije ambachtslui door gewiekste zakenlieden uitgebuit. Wellicht waren sommigen onder hen onvoldoende kapitaalkrachtig om een eigen tinnegietersbedrijf draaiende te houden. Daarom werden zij door derden, die geen vrije tinnegieters waren, aangespoord *heymelicken ende met beslotenen doeren te werckene*. In de plaats van vrije meesters waren zij in concreto wellicht onderbetaalde handlangers van een soort illegale groothandelaars, die zelf geen tinnegieters waren. Een andere misbruik bestond er in dat weer andere illegale tinnehandelaars, die hun stukken *soe alhier inder stadt als buyten opte dorpen doen gieten*, winkel en kraam van schamele vrije meesters opvorderden voor de verkoop van die waar. Door dergelijke praktijken gingen niet alleen de waarborgen voor de kwaliteit van het tinnewerk verloren, doch werd ook de reputatie van het Antwerps tin in het algemeen ernstig aangetast. Om aan deze mistoestanden te verhelpen werden enkele zeer strenge en voor de toekomst definitieve schikkingen getroffen. Vooreerst werden enkele reglementen die vaagweg reeds in het privilege van 1422 vervat waren, opnieuw bekrachtigd en meer nauwkeurig omschreven. Zo werd bepaald dat niemand nog tot het tinnegietersambacht kon toegelaten worden tenzij na gedurende twee jaar *stedevast ende buyckvast ... sonder eenich gelt te winnen* in de leer geweest te zijn bij een vrij meester in een vrije stad. Dit is de eerste preciese en tevens definitieve bepaling die we over de duur van de leertijd voor de tinnegieters te Antwerpen vinden. Voordien schijnt de leertijd niet aan vaste regels gebonden te zijn geweest. Wellicht kwam meteen ook de verplichting in voege de leerknappen te laten opschrijven, bij welke gelegenheid tevens een opschrijfgeld diende betaald te worden (27). Ook vroeger moest de leertijd niet noodzakelijk te Antwerpen worden volbracht. Wanneer het bewijs kon geleverd worden dat een kandidaat in een andere vrije stad bij een vrij meester tinnegieter het beroep geleerd had, kon hij zonder meer tot de meesterproef te Antwerpen toegelaten worden. Met dat doel werden in de loop van de jaren overeenkomsten gesloten met de tinnegieters uit Mechelen (6 juli 1537 en 4 oktober 1683), 's-Hertogenbosch (10 maart 1659), Brussel (29 april 1676, 16 april 1710 en 12 juli 1746) en Breda (29 mei 1736). Toch konden ook volleerde leerknappen uit andere vrije steden zich te Antwerpen voor hun meesterproef aanbieden. Zulks is bijvoorbeeld het geval met de achttiende eeuwse tinnegieter Peter de Buck, die zijn leertijd bij Jan de Nyst te Diksmuide volbracht (28).

Vervolgens werd in deze ordonnantie ook bepaald dat na het behoorlijk afleggen van de gewone proef achttien karolus gulden van twintig stuivers als inkomgeld moest worden betaald. De helft van deze som ging naar het stadsbestuur tot *behoeff vanden fortificatien*, en de andere helft was voor het Hoofdambacht bestemd. Uit een latere tekst weten we echter dat dit bedrag van oudsher slechts vier gulden en tien stuivers bedroeg. Deze forse verhoging zal trouwens reeds in de volgende ordonnantie gewroken worden. Stippen we hier eveneens bij aan dat *meesterszonen* slechts de helft van het inkomgeld moesten betalen. Dit is vanoudsher zo geweest en later ook steeds zo gebleven. De overige bepalingen van de ordonnantie van 7 maart 1543 zijn louter repressief en beteugelen sluiwerk en sluihandel in alle vormen. Samengevat komen de voorschriften er op neer dat meesters tinnegieters geen contracten tot samenwerking mochten aangaan onder elkaar en zeker niet met anderen, noch wat de fabricatie, noch wat de verkoop van tinnewerk betreft. Tevens wordt de bevoegdheid tot visitatie van de gezworenen van het ambacht opnieuw bevestigd om controle uit te oefenen of er geen *onechte* stukken te vinden zijn. Er wordt ook niet gepreciseerd wat men door onechte stukken verstaat, doch uit het boek van *calengeringen en overtredingen* (29) blijkt duidelijk dat zowel commerciële als technische overtredingen worden bedoeld. De eerste betreffen het in huis hebben of verkopen van tinnewerk dat men niet zelf heeft gemaakt, de tweede doelen op minderwaardige legering en afwerking. De gezworenen mochten dan ook in twijfelachtige gevallen de stukken meenemen om de legering ervan te onderzoeken. Op overtredingen zowel bij de fabricatie als bij de verkoop werd een fikse boete per stuk tinnewerk gezet.

Op 9 maart 1544 richtten de ouderman en de gemene gezellen van het tinnegietersambacht via dekens en oudermans van het Hoofdambacht een brief aan het stadsbestuur om vermindering van het inkomgeld te bekomen (30). Zij beroepen zich op het privilege van 12 november 1523, en vragen de opheffing van de bepalingen nopens het inkomgeld uit de ordonnantie van 7 maart 1543. Uit verdere stukken zullen we wel vernemen, wat er dienaangaande werd beslist. Toch willen we even

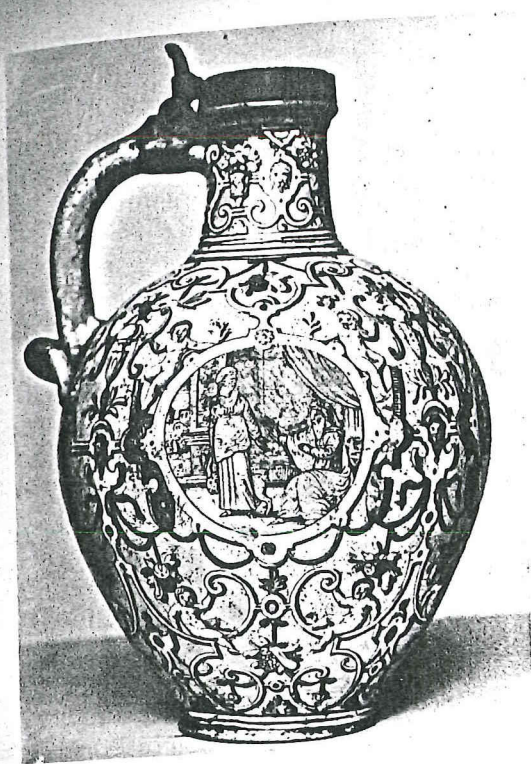

Penning van het ambacht der meerse, recto Sint-Niklaas, verso weegschaal, 1544 ; koper, \varnothing 3,23
Antwerpen, Oudheidkundige musea, Vleeshuis, inv. nr. B 0011

uitwijden over de omstandige motivatie die bij dit verzoek is gevoegd en die heel wat relevante details inhoudt over concrete toestanden. Er blijkt immers nogal wat tegenstelling te bestaan tussen *eenighe rijke machtighe tengieters* en *vele goede, eerlijcke, scamele borgeren*. De eersten zetten alles in het werk om het ambacht a.h.w. te monopoliseren. Hen wordt verweten dat zij de verhoging van het inkomgeld het jaar voordien geëist hadden en dat zij het systeem van de boetes voor overtredingen geïnspireerd hebben. Hen kan dat alles niet deren, doch de eenvoudige tinnegieter ervaart dit als onredelijk en ziet er een bedreiging in voor zijn bestaansmogelijkheden. Hij voelt zich zelfs genoodzaakt de stad te verlaten en elders zijn beroep te gaan uitoefenen.

Het antwoord van het stadsbestuur op deze remonstrantie van de tinnegieters ligt vervat in een ordonnantie van 1 maart 1545 (31), die naar hun wens aansluit bij de bepalingen van het privilege van 12 november 1523 en die de ordonnantie van 7 maart 1543 teniet doet en vervangt. De bepalingen omtrent de leertijd, de repressieve maatregelen tegen sluikwerk en sluikhandel en de boetes voor overtredingen worden identiek hernomen. Het inkomgeld wordt echter naar de wens van de tinnegieters terug op vier karolus gulden en tien stuivers gebracht. Bovendien komt er een nieuwe precisering bij in verband met de ordonnantie van 10 april 1535 op de merken. Toen was bepaald dat bij het roosmerk, wanneer het gebruikt wordt weliswaar, een meestermerk moest aangebracht worden dat op de kamer gedeponeerd was. Nu komt er de bepaling bij dat dit merk, eenmaal gedeponeerd, niet meer mag veranderd worden. Stukken die met een ander dan het gedeponeerd merk worden getekend, zullen als niet-getekend worden beschouwd. Deze maatregel werd andermaal geïnspireerd door de bekommernis om de maker van minderwaardig tin te kunnen identificeren. De herneming van deze reglementering i.v.m. het merken was noodzakelijk omdat vele tinnegieters hun werk gewoon niet merkten of er alleen maar een roos op sloegen. Er wordt nu ook expliciet bij gepreciseerd dat deze reglementering in navolging van het zilverwerk opgesteld werd.

In het antwoord op de ambachtsenquête van 1784 wordt vervolgens een ordonnantie van 25 augustus 1572 in herinnering gebracht, die handelde over *de potten met tinnen scheilen gedeckt*. Ook van deze ordonnantie hebben wij een kopij gevonden (32). Nadat in de jaren voordien herhaaldelijk onenigheid gerezen was tussen de tinnegieters en de *gemeine polvercoopers* over de vraag wie aardewerken kunnen met tinnen deksel wel of niet mocht verkopen (33), werd nu in een ordonnantie vastgelegd dat de potverkopers, die qualitate qua vrij in het Hoofdambacht van de Meerseniërs zijn, alle potten en glazen met tinnen deksels mochten verkopen op voorwaarde dat de deksels door een Antwerps vrij meester tinnegieter waren vervaardigd en ook diens merken droegen. Er wordt wel gepreciseerd dat de potverkopers niet zelf het tin mogen leveren dat voor het vervaardigen van deksels nodig is, wat dan op zijn beurt een toegeving is aan de eisen van de tinnegieters.

Bolkan in Antwerps plateel door Jan van Bogaert, 1562. Op het tinnen deksel de reliëfvoorstelling van Neptunus de golven bedwingend. Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, inv. nr. 5931

De zeventiende eeuw

Op 2 december 1591 vaardigde het stadsbestuur een ordonnantie uit nopens het vergieten van tin en lood. De tekst van deze ordonnantie is niet bewaard gebleven of werd vooralsnog niet teruggevonden. We beschikken helaas evenmin over aanknopingspunten, die ons enig vermoeden over de inhoud van dit document zouden kunnen geven.

De daaropvolgende ordonnantie van 3 februari 1603 betreffende de *engelschen assaey* werd evenwel in originali op perkament teruggevonden (34). Het is één van de belangrijkste ordonnanties uit de geschiedenis van de Antwerpse tinnegieters. We hebben er reeds eerder op gewezen dat zij moeilijkheden ondervonden door de concurrentie van het Engels tin, dat van betere kwaliteit was en door het publiek boven ander tin verkozen werd. Daarom hadden de tinnegieters reeds op 12 november 1523 aan de stadsmagistraat de toelating gevraagd het roosmerk op hun werk te mogen aanbrengen, een eis die pas door de ordonnantie van 10 april 1535 gedeeltelijk werd ingewilligd en die in de latere ordonnantie van 1 maart 1545 verder werd gepreciseerd. Uit de motivatie bij de ordonnantie van 3 februari 1603 blijkt nu overduidelijk waar de problemen lagen, die de tot nog toe onzekere stellingname van het Antwerpse stadsbestuur in verband met het roosmerk geïnspireerd hadden. Wanneer vroeger reeds gepreciseerd werd dat het roosmerk alleen mocht gebruikt worden op zeer fijn tin, dat even fijn was als het Engels tin, dan betekende zulks in feite dat het voorwerp in kwestie weliswaar te Antwerpen gegoten, doch uit Engels tin moest vervaardigd zijn, vermits geen tin van andere oorsprong de kwaliteit van het Engelse tin evenaarde. De moeilijkheid was nu dat er onvoldoende Engels tinmetaal te Antwerpen kon worden ingevoerd. Daar de grondstof moeilijk te krijgen was, was stilzwijgend een akkoord gegroeid dat het zuiver Engelse tin zou mogen vermengd worden met ander en slechter tin, terwijl nochtans ook op zulk werk het roosmerk als kwaliteitsmerk werd geslagen. Daardoor verloor het roosmerk zijn gezag als kwaliteitsmerk. De ordonnantie van 3 februari 1603 is nu precies bedoeld om, in aansluiting bij al deze feitelijke toestanden, een exacte reglementering uit te werken. Zo werd vooreerst bepaald dat voor het *platwerk*, de schotels dus, alleen oprecht en onvermengd Engels tin mocht gebruikt worden en dat daarop de Engelse roos moest geslagen worden. Voor het geval er onvoldoende Engels tin beschikbaar zou zijn, werd voorzien dat platwerk mocht vervaardigd worden, waarin tweeënhalf procent ander materiaal verwerkt was. Dit tinnewerk mocht niet met de Engelse roos gemerkt worden, doch moest naar oud gebruik getekend worden met de gekroonde hamer en burcht. Met terugwerkende kracht diende bovendien op al het reeds vervaardigde en bij het van kracht worden van de ordonnantie niet verkochte schotelwerk, dat geen honderd procent zuiver Engels tin was, doch dat voor ten hoogste tweeënhalf procent met ander materiaal vermengd was en dat naar de slechte gewoonte met de Engelse roos gemerkt was, een gekroonde hamer door het roosmerk geslagen te worden. Schotelwerk tenslotte dat voor meer dan tweeënhalf procent met een andere materiaal gelegeerd was, was strafbaar. Voor het *kleinwerck* werd een andere regeling voorgesteld. Hier mocht in de legering steeds voor tweeënhalf procent ander materiaal gebruikt worden, omdat de tinnegieters beweerden dat zuiver Engels tin niet voor kleine voorwerpen kon gebruikt worden daar het te hard was en scheuren of barsten in de voorwerpen veroorzaakte. Er werd dan ook een nieuw merk uitgedacht om deze voorwerpen te tekenen : een kleinere Engelse roos met een Antwerps handje in het hart. Om al deze nieuwe maatregelen naar behoren te kunnen uitvoeren, werd beslist dat alle oude roos-merkijzers op de kamer

moesten ingeleverd worden om vernietigd te worden. In de plaats daarvan zouden ijzers gemaakt worden met de nieuwe roos, die later bekend wordt als de grote of dubbel roos. Tenslotte wordt nog eens herhaald dat voortaan alle tinnewerk, dus niet alleen het roostin, met een *eygen march oft letterteecken* moet gemerkt worden. In deze tekst is voor het eerst sprake van een lettermerk met initialen, ofschoon we mogen veronderstellen dat zulks vanoudsher gebruikelijk was. Ten gerieve van de hedendaagse verzamelaars weze hierbij aangestipt dat de initialen gewoonlijk in het roosmerk én in het stadsmerk, dat nog altijd verplicht was, waren ingewerkt.

In het antwoord op de ambachtsenquôte wordt vervolgens een ordonnantie van 11 oktober 1610 vermeld, in verband met het inbrengen van werken van gegoten lood. De tekst van deze ordonnantie is ons niet bekend en de inlichtingen zijn te schaars om ons enig idee over de inhoud te vormen. Wellicht gaat het om maatregelen ter bescherming van het eigen ambacht tegen de import van loden voorwerpen, zoals het in de ordonnantie van 4 juli 1661 bevestigd wordt.

Op 3 maart 1636 werd bij appostille van het stadsbestuur bij een rekwes van de ouderman en de proefmeesters van het Tinne- en Loodgietersambacht een officiële regeling getroffen in verband met de maaltijd bij de proef (35). De supplianten voerden aan dat het *naer ouder costuyme* de gewoonte was dat een tinnegieter die zijn meesterproef gedaan had, uit vrijgevigheid een *tamelijke* maaltijd aanbood aan de ouderman en de proefmeesters van het ambacht. Die maaltijd was bedoeld als een tegemoetkoming tegenover de ouderman en de proefmeesters voor de moeite en de tijd die zij aan de nieuwe tinnegieter tijdens zijn proef besteed hadden. Bovendien bood zulke maaltijd een goede gelegenheid om elkaar beter te leren kennen en vriendschap te sluiten. Een niet bij name genoemde tinnegieter, die blijkbaar iets mispeuterd had en geschorst was, zodat hij niet mee aan de maaltijd mocht aanzitten, verspreidde nu het rumoer dat de maaltijd in feite een onbehoorlijke belasting betekende voor de *proefdoeners*. Daarom werd aan het stadsbestuur gevraagd een uitdrukkelijk decreet of een ordonnantie uit te vaardigen, waarin precies bepaald zou worden wat de verplichting een maaltijd aan te bieden inhield of hoe deze maaltijd eventueel door een andere vergoeding zou kunnen vervangen worden. Tot een ordonnantie is het niet gekomen, doch de appostille preciseert duidelijk dat van de nieuwe meesters mag worden verlangd dat zij een *redelijke* maaltijd aanbieden, zoals het steeds de gewoonte is geweest en waarbij de mogelijkheden van de gastheer in consideratie moeten genomen worden.

Er was in feite geen directe aanleiding om op 3 juli 1651 een nieuwe ordonnantie over de leerknappen uit te vaardigen (36). In de motivatie wordt trouwens duidelijk gezegd dat het om een *vernieuwinge vande oude ordonnantie* gaat met als enig doel opnieuw orde op zaken te stellen naar aanleiding van *verscheyden abusen ... ten opsiene vande leerjongens*. De nieuwe verordening komt dan ook bijna punt voor punt overeen met wat in de ordonnantie van 7 maart 1543 reeds was bepaald (26). Zo wordt nog eens herhaald dat een leerknaap gedurende twee achtereenvolgende jaren bij een vrije meester in een vrije stad in de leer moest gaan, die hem kost en inwoon moet geven, doch die hem voor zijn werk niet hoeft te betalen. De bepaling dat hij gedurende die tijd nergens anders mag gaan werken, lijkt ons nogal vanzelfsprekend, doch kan een terechtwijzing inhouden dat de leertijd niet als een loutere formaliteit mocht worden opgevat, waarvoor het volstond opgeschreven te zijn, terwijl men inmiddels elders als betaalde gast werkzaam was. Mogelijk was dit misbruik wel verspreid. De verplichting om de leerknappen te laten opschrijven was reeds lang in

gebruik, evenals het betalen van een opschrijfgeld, zonder dat hieromtrent iets officieels verordend was. Nu wordt bepaald dat de leermeester zijn leerknapp binnen de maand na zijn aanvaarding moet laten opschrijven en dat de leerknappen aan de ouderman van het Tinne- en Loodgietersambacht twee gulden opschrijfgeld moeten betalen *boven de gerechticheijt die sij aen het hoofdambacht vande meersche vanouts schuldich zijn*. Er wordt geen bedrag genoemd, doch we weten dat als *gerechticheijt* steeds twee stuivers zijn verschuldigd geweest. Nieuw is dus wel de afsplitsing van het opschrijfgeld in twee posten, waardoor het ook duurder werd. In diezelfde zin werd ook het meestergeld afgesplitst. Was het vroeger de gewoonte dat het inkomgeld voor het Hoofdambacht als het ware in mindering werd gebracht voor het meester- of proefgeld, ofschoon de gehele som naar het Hoofdambacht ging, nu wordt een specifiek inkomgeld voor het Tinne- en Loodgietersambacht voorzien, dat voorlopig op zes gulden wordt bepaald. Uit de gehele opmaak van deze reglementering blijkt duidelijk een geleidelijke distanciëring van het Tinne- en Loodgietersambacht ten aanzien van het Hoofdambacht, waardoor zij vooral op een grotere financiële autonomie aansturen. Er werd immers aangevoerd dat zij geld nodig hadden om *de oncoste noedich tot onderhout van hunne natie* te dekken en omdat zij *oude ende verarmde personen* moesten onderhouden, *die welke door sieckte ofte andere ongevallicheijt den cost niet en connen winnen*. Ook in latere stukken is deze tendens naar grotere onafhankelijkheid nog duidelijk merkbaar.

De daaropvolgende ordonnantie van 4 juli 1661 staat bekend als de ordonnantie tegen de import in Antwerpen van afgewerkte tinnen en loden produkten (37). In de argumentatie wordt vaagweg aangevoerd dat er nogal wat misbruiken waren op de voet van de oude ordonnanties, zodat een en ander opnieuw diende op punt gesteld te worden. We weten immers dat heel wat bepalingen, die in de tekst van 4 juli 1661 voorkomen, in feite slechts bevestigingen waren van zaken die reeds eerder voorwerp waren geweest van een officiële reglementering. Nu wordt het officieel verboden tinnen en loden voorwerpen te Antwerpen in te voeren. Zulks geldt zowel voor de ingezetenen van de stad als voor vreemdelingen. Het is zelfs verboden ingevoerde voorwerpen te bewaren en ze mogen vanzelfsprekend niet verkocht worden. Met deze reglementering wordt alleen de handel bedoeld en niet de private persoon, die voor eigen gebruik een niet-Antwerps tinnen of loden voorwerp zou aanschaffen. Om te voorkomen dat de tinnegieters het excuus van eigen gebruik zouden kunnen inbrengen, wordt expliciet verordend dat zij onder geen enkel voorwendsel niet-Antwerpse tinnen of loden voorwerpen in huis mogen hebben. De grote boete van vierentwintig gulden per vreemd stuk toont duidelijk de ernst van deze zaak aan. De maatregel is trouwens duidelijk bedoeld ter bescherming van het eigen ambacht.

Naar een ommekeer rond 1700

Vanaf het einde van de zeventiende eeuw beginnen de moeilijkheden tussen tinnegieters en loodgieters. In tegenstelling tot vroeger, toen men tinnegieter moest worden om loodgieter te mogen zijn, blijken nu sommige loodgietersgasten zich voor de meesterproef te willen aanbieden, zonder zelfs het tinnegieten te beheersen. Dit is een volkomen nieuw feit : vanoudsher was het immers de gewoonte dat iedereen de tinnegietersproef aflegde, de enige die bestond trouwens, ongeacht of men zich nadien overwegend of uitsluitend met tinnegieten of met loodgieten of met beide wilde bezig houden. Vooral onder druk van het steeds groter wordende aantal feitelijke loodgieters moeten de tinnegieters geleidelijk aan steeds meer van hun prerogatieven prijsgeven. Aanvankelijk stelde zich alleen de vraag naar een verschil-

lende meesterproef, nadien kwam er ook de verschillende opleiding bij, dan kwam de mogelijke splitsing van het ambacht in twee afzonderlijke ambachten ter sprake en zo duurde de onmin in feite voort tot het einde van de achttiende eeuw. De tinnegieters werken tegen, doch de loodgieters winnen steeds meer veld. Zo wordt de feitelijke scheiding tussen de twee beroepen stilaan maar zeker een feit. Tot een echte breuk is het in het ambacht nooit gekomen, maar de verhoudingen zijn steeds ietwat gespannen gebleven.

Een eerste getuigenis van de beginnende scheiding tussen tinnegieters en loodgieters vinden we in de ordonnantie van 3 januari 1685. Al is ons de tekst daarvan niet bekend, toch weten we uit een later document dat na allerlei voorstellen om tinnegieters en loodgieters in twee ambachten te scheiden, verordend werd dat zij voor eens en altijd in één ambacht moesten verenigd blijven en dat noch het tinnegieten, noch het loodgieten mochten gemonopoliseerd worden. De mogelijkheid om twee verschillende proeven af te leggen werd echter wél voorzien, doch er diende alleszins slechts één meestergeld betaald te worden, welke proef men ook aflegde, hetzij als tinnegieter, hetzij als loodgieter, hetzij beide tegelijk. Het betalen van twee meestergelden werd immers als een feitelijke bevestiging van het bestaan van twee ambachten aangezien. Er zal over deze kwestie nog heel wat ruzie gemaakt worden, zoals verder nog zal blijken.

Enige jaren later dienden *den dienenden ouderman, (de) proeffmeesters van de ten ende lootgieters ende andere supposten exercerende het loodgieten t'samen met de tinnegieters als een corpus* een rekest in bij het stadsbestuur, waarin ze zich erover beklagden dat het bestuur van het Hoofdambacht van de Meerseniërs op aandringen van de tinnegieters een resolutie had goedgekeurd, die een voor de loodgieters onrechtvaardige vertegenwoordiging in het voorziene aantal van dertien proeffmeesters met zich meebracht. We besparen de lezer de opsomming van alle rekenkundige details dienaangaande. Ook in deze kwestie kwam het niet tot een ordonnantie, doch bij appostille van 16 februari 1688 (38) werd beslist dat van de dertien proeffmeesters er zeven tinnegieters en zes loodgieters moeten zijn. Hierbij wordt gepreciseerd dat het feitelijk werken als tinnegieter of als loodgieter, en niet het eventuele ambachtelijke statuut, als criterium moet worden gebruikt om aan te duiden wie tinnegieter en wie loodgieter is. Komt het er op aan een proeffmeester aan te duiden, die namens het ambacht *den assaey* moet uitvoeren, of moet een nieuwe proeffmeester worden aangesteld, dan dient hierover beraadslaagd te worden door drie tinnegieters en twee loodgieters, volgens hetzelfde criterium aangeduid en bij voorkeur oudermans of alleszins in orde van jaren dienst.

Wanneer nu in de daarop volgende ordonnantie van 25 juni 1705 (39) afzonderlijke proeven voor tinnegieters en loodgieters worden bevolen, blijkt uiteindelijk een twintig jaar oude wens in vervulling te gaan. Zonder alle details i.v.m. deze proeven op te sommen, komt het er op neer dat de loodgieters een z.g. *pompbak* met een bijhorende z.g. *verlaetbak* en al het buizenwerk moeten maken, alsook een loden distilleerapparaat naar een model dat op de ambachtskamer werd bewaard. Belangrijk is wel dat van hen ook verlangd werd *den assaey* van het tin te maken, ofschoon het dus niet nodig was tinnen voorwerpen te gieten. Er waren redenen te over om dit te verlangen: noemen we hier vooreerst de taken die later van hen als ouderman of proeffmeester konden verlangd worden en vervolgens hun bevoegdheid om tinnegieters op te leiden, zoals verder blijken zal. Wat de proef voor het tinnegieten betreft, wordt er niets nieuws opgelegd en blijft alles zoals het reeds in de ordonnan-

tie van 12 november 1523 werd beschreven. Nieuw is het wel dat men voortaan geen stenen vormen meer zal moeten maken of draaien. In de plaats daarvan moeten voortaan koperen vormen gebruikt worden, die eigendom zijn van het ambacht en die met dat doel worden uitgeleend tegen betaling van zes gulden. Ouderman en proefmeesters moeten deze vormen eerstdaags laten maken en ze bewaren zonder ze voor andere doeleinden te gebruiken. Wie nu meester tinnegieter en loodgieter wil worden, zal beide proeven moeten afleggen. Bijzonder belangrijk is wel de laatste zin van deze ordonnantie : ondanks de twee verschillende proeven die voortaan kunnen afgelegd worden, blijven de tinnegieters en loodgieters als voorheen samen in één ambacht. Om de samenhang en de eenheid concreet te bevestigen wordt verordend dat *de leerjaren aen de te wordene meesters sullen valideren hetsij sij de selve bij eenen lootgieter ofte tengieter sullen hebben volbracht*. De praktische gevolgen van deze reglementering zijn duidelijk merkbaar in de ambachtelijke documenten voor intern gebruik. Er wordt steeds precies aangeduid, wie leerknapp of meester was in het tinnegieten of in het loodgieten alleen of in beide. Voorlopig is echter het overgrote merendeel van de leden van het ambacht nog steeds tinnegieter en loodgieter tesamen. Slechts enkelen zijn loodgieter alleen en nog minder tinnegieter alleen. Wel ontstaat stilaan de gewoonte om eerst de ene proef en enkele tijd later ook de tweede proef af te leggen. De feitelijke activiteit als tinnegieter of als loodgieter blijft dus doorslaggevend voor de scheiding van de beroepen. Alles bij mekaar moet deze ordonnantie van 1705 gezien worden als een poging van de tinnegieters om alles te laten zoals het was. Ligt hier ook niet de reden waarom de loodgieters nog altijd *den assaey* van het tin moesten kunnen maken ? Wat er ook van zijn, de conflicten tussen tinnegieters en loodgieters waren er zeker niet mee opgelost : enkele loodgieters bleven op de afscheiding aandringen, maar de tinnegieters en de grote schare tinne- en loodgieters hielden voet bij stuk. Daarom ook hebben ze de betwiste ordonnantie van 25 juni 1705 enkele jaren later doen confirmeren door de overheden, het stadsbestuur en de koning, op 29 februari 1708.

Ofschoon slechts bij apostille van 3 maart 1636 officieel ingesteld, blijkt er reeds in de vroege achttiende eeuw heel wat mis te lopen met de maaltijden bij gelegenheid van de meesterproef. De dienende ouderman, de oud-ouderlieden en de proefmeesters van het Tinne- en Loodgietersambacht richtten ten jare 1707 immers een brief aan het stadsbestuur, waarin zij er zich over beklagen dat Jan de Mangeleer, *onlangs sijne proeve gedaen hebbende*, halstarrig bleef weigeren *eene redelycke maeltijt* aan te bieden. Het ambachtsbestuur had hem reeds *met twee verscheijden vonnissen op de cleyne rolle* daartoe gedwongen, doch zonder goed gevolg. Erger nog, Jan de Mangeleer had kort voordien het hele gezelschap in *Hel Roodt Tonneken*, een herberg aan de Eiermarkt, ontboden, zogezegd voor een maaltijd. Toen er niets op tafel kwam, had hij iedereen belachelijk gemaakt, omdat ze zich door zijn flauwe grap hadden laten beetnemen. Om dergelijk *disrespect* in de toekomst te voorkomen, dringt het ambachtsbestuur er bij de stadsmagistraat op aan zowel in het geval van Jan de Mangeleer als in de toekomst de traditionele maaltijd door een geldelijke bijdrage te vervangen. Ook nu kwam het niet tot een ordonnantie, doch bij apostille van 14 maart 1707 (40) werd hun voorstel aanvaard en een som van acht Vlaamse ponden als bijdrage vastgelegd. Wellicht was het geval de Mangeleer de druppel die de emmer deed overlopen, en vermoedelijk werd dit geschil een aanleiding voor een kleine koerswijziging. De maaltijd was immers de enige min of meer omvangrijke tegemoetkoming, die rechtstreeks de leden van het Tinne- en Loodgietersambacht ten goede kwam. Wij hebben dan ook de indruk dat de ouderlieden en de proefmeesters liever een geldelijke bijdrage inden dan aan een rijke tafel aan te

zitten. Dit voorval is hoe dan ook een aanduiding dat de tinne- en loodgieters er naar streefden de kas van hun eigen ambacht bij te spijzen en zodoende meer onafhankelijkheid ten aanzien van het Hoofdambacht te krijgen. In die zin moet ook de vermanende zinsnede begrepen worden, waarmede de appostille besluit, en waarin gezegd wordt dat de *supplianten*, dit is het ambachtsbestuur, *ende hunne successeurs nyets voorders vande aencomende meesters voor het wysen hunder proeve en sullen mogen vragen ofte eijsschen op wat prelex het mochte wesen*. Deze tekst wordt bijna woordelijk herhaald in de ordonnantie van 1770, wanneer het maaltijdgeld officieel tot inkomgeld voor het subalterne ambacht wordt gemaakt, en er gevaar bestaat dat men opnieuw een maaltijdgeld zou vragen.

Uit hetzelfde jaar dateren nog een tweetal stukken in verband met de import van gegoten werk, die op 29 maart 1707 en op 12 juli 1707 uitgevaardigd werden. Ook deze documenten hebben we niet teruggevonden. We konden evenmin uit andere bronnen opmaken waarover ze precies handelden. Toch menen we op goede grond te mogen veronderstellen, dat de nieuwe maatregelen omtrent de import niet afweken van wat in het privilegie van 18 april 1422 en vooral in de ordonnantie van 4 juli 1661 vanouds was bepaald.

De achttiende eeuw

Op 23 juni 1710 werd de eerste gedrukte ordonnantie voor de tinne- en loodgieters verspreid. Zij kwam van de persen van Petrus Jouret, stadsdrukker en boekverkoper op de Melkmarkt, en heeft betrekking op de afwerking van de stukken en op de merken (41). Het is een zeer belangrijke ordonnantie, mede omdat vrij veel stukken uit de periode na 1710 bewaard zijn gebleven. In tegenstelling tot de handschriftelijke ordonnanties op perkament geeft deze gedrukte tekst alleen de eigenlijke verordeningen zonder de dikwijls zo interessante motivatie die tot de nieuwe reglementering geleid heeft. Het geheel lijkt ook meer op een politieverordening en getuigt zowel naar de uiterlijke vorm als naar de inhoud van een stilaan aanbreekende nieuwe tijd. Het is duidelijk dat de zeden en de gewoonten aan het veranderen zijn. Vaag wordt verhaald hoe de oudermans en de proefmeesters van het Tinne- en Loodgietersambacht hun beklag hadden gedaan omtrent *verscheyden abusen* zowel wat het fatsoen van het tinnewerk als de deugdelijkheid van de legeringen betreft. Zulks leidde alleen maar tot *disreputatie van hun fabrique* (sic !) en *bedrogh van de gemeente*. Welke de misbruiken waren, wordt niet gepreciseerd, doch de voorgestelde maatregelen spreken voor zichzelf; we citeren: *Alle schotels, so ronde als platte bodems tot een pondt inclus, sullen moeten geboetseert ende geboordt zijn gelijk oock de bodems van de alsoo genoemde Fransche tailliooren ende schotels oock behoorelijck sullen moeten geslaegen ende geleirt zijn, benefsens de gene van de commen genaemt melckteylen, alles tot meerdere stijfte ende deughdelijckheyt van het werck*. Daarnaast wordt nog een oud zeer in herinnering gebracht; we citeren nogmaals: *De slotwercken van de schelen aen de potten, ende generaelijck alle bijvoeghselen aen eenigh tennegoedt, sullen moeten wesen van ghelijcke assaeye als het principael*. Voor de afwerking van de bodems van het schotelwerk duiden 'boetseren' en 'slaan' wellicht op het 'opmaken', een correctieve vormgevende bewerking na het gieten, terwijl met 'leiren' vermoedelijk een polijsttechniek wordt bedoeld, waarbij gebruik gemaakt werd van leder. De gewone schotels en borden moeten bovendien afgeboord worden, de z.g. 'Franse' niet. Wordt hier misschien de zo typische profielrand of de versterkte rand bedoeld? De Franse schotels en borden daarentegen worden gepolijst, de gewone niet. Worden hiermee soms de z.g. kardinaalsschotels aangeduid? Voor de kwestie

van *slotwercken* en *bijvoeghselen* verwijzen wij nog even naar gelijkaardige bepalingen over het *stoffeesel* in het privilege van 18 april 1422 en in de ordonnantie van 12 november 1523.

Belangrijker nog dan deze interessante details over het tinnewerk zelf is de precieze reglementering in verband met de merken. Voor de tweede maal moeten alle tinnegieters hun merken weer eens inleveren. Voordien gebeurde zulks reeds, toen in uitvoering van de ordonnantie van 3 februari 1603 de grote of dubbele roos verplicht werd. Nu worden het merken *van egaale groote volgens de modellen onder hun door den ouderman te distribueren*. Er verandert ook iets aan de reglementering i.v.m. het deponeren van de merken. Door de ordonnantie van 1 maart 1545 was het deponeren van de merken verplicht op de ambachtskamer (29). Nu moeten de merken ook gedeponereerd worden *in de plaete berustende ten huuse van de ouderman*. De merken mogen vanzelfsprekend nooit veranderd worden en nieuwe meesters zullen aan een gelijkaardige verplichting worden onderworpen. Wat het merken van de stukken zelf betreft, worden net als in 1603 drie types van markering voorzien voor drie categorieën van voorwerpen, die nu echter voor het eerst ook een specifieke naam krijgen. Op het groot-roostin, dit is een eerste kwaliteit voor het *platwerck* en het *grootwerck*, waarin uitsluitend onvermengd Engels tin verwerkt was, moet het groot roosmerk met het burchtmerk ernaast gebruikt worden. Op het klein-roostin, dit is een tweede kwaliteit voor het *platwerck* en het *grootwerck*, waarin het Engels tin vermengd was met andere materialen, moet een kleinere roos geslagen worden met een hamer in het hart en met het burchtmerk ernaast. Op het keurtin tenslotte, dit is de kwaliteit voor het *cleynerwerck*, waarin eveneens vermengd Engels tin werd gebruikt, moest een handje geslagen worden zonder roos. Hier wordt niet expliciet gepreciseerd dat ook het burchtmerk moet gebruikt worden. Uit de praktijk weten we trouwens dat het in dit geval niet altijd achterwege gelaten werd. Over de samenstelling van de legeringen wordt niets gezegd, doch we menen dat hier waarschijnlijk de legering met tweeënhalf procent niet-Engels tin, zoals vastgelegd in de ordonnantie van 1603, niet meer bedoeld wordt. We hebben immers uit latere documenten goede reden om aan te nemen dat voor het keurtin nu reeds een legering van vijfentwintig procent lood in gebruik zou geweest zijn. Zij was wellicht dezelfde voor het klein-roostin als voor het keurtin. Dat er toch een kwaliteitsonderscheid wordt gemaakt, houdt blijkbaar nog steeds verband met de in 1603 geopperde technische problemen omtrent het verwerken van zuiver Engels tin in kleine voorwerpen. Voor keurtin betekent het merk dus zoveel als 'de best mogelijke' legering. Voor klein-roostin houdt het in dat er nog iets beters mogelijk is.

Vooraleer naar de volgende ordonnantie over te stappen willen we toch nog even een ander klein-detail vermelden. Ook in deze ordonnantie van 1710 worden geldboeten voorzien voor overtredingen, zoals het steeds gebruikelijk is geweest. Doch er is een nieuwigheid ! Moest vroeger de som van de boete traditiegetrouw tussen de schout, het stadsbestuur en het Hoofdambacht in drie gelijke delen worden verdeeld ; nu wordt voorzien dat één derde naar het stadsbestuur gaat, één derde naar het ambacht en één derde naar de aanbrengrer. Hoewel men op het eerste gezicht geneigd zou zijn te geloven dat hiermee een verklaringsmentaliteit in het leven geroepen werd, schijnt de ware toedracht toch geheel anders te zijn. De aanbrengrers waren immers in de regel de ouderman en de proefmeesters. Moest een derde deel van de boete aan hen betaald worden, dan mogen we veronderstellen dat deze som in de kas van het Tinne- en Loodgietersambacht belandde en niet in de kas van het Hoofdambacht van de Meerseniers. Hier ligt de nieuwigheid ! Uit andere ordon-

nanties blijkt immers eveneens dat dringend naar middelen werd gezocht om de eigen kas van tinne- en loodgieters te spijzen.

Ten jare 1712 diende oud-ouderman Albertus Aelbrechts IV bij het stadsbestuur een rekwest in, waarin hij aandringt op een niet verkeerd te verstane regeling in verband met de onkosten voor het inkomgeld of proefgeld en het maaltijdgeld bij het afleggen van de dubbele proef voor tin en lood. Aanleiding hiertoe was een geschil met de proefmeesters, toen Aelbrechts' neef en voogdijkind Joannes Baptista de Hertoge, die zelf een meesterszoon van het Tinne- en Loodgietersambacht was, en die zijn leerjaren behoorlijk had volbracht, zijn dubbele meesterproef wilde afleggen. Zich beroepend op de ordonnantie van 25 juni 1705 in verband met de dubbele proef eisten de proefmeesters dubbel inkomgeld en dubbel maaltijdgeld. Zij steunen daarvoor op een antecedent en voeren aan dat ze enige tijd voordien Petrus (Jacobus) Toebient ook dubbel geld hebben doen betalen voor een dubbele proef. Toebient, die geen Antwerpenaar was, heeft vermoedelijk niet gereclameerd, maar Aelbrechts brengt te zijner verdediging aan dat dit dubbel geld in feite neerkomt op het betalen van een bijdrage voor twee ambachten wat duidelijk in strijd is met de ordonnantie van 3 januari 1685, waarin uitdrukkelijk gesteld werd dat tinnegieters en loodgieters samen in één ambacht zouden blijven. Op 2 november 1712 werd zijn verzoek ontvankelijk verklaard en bij tweede appostille van 16 januari 1713 (48) kwam het antwoord: er moest alleszins dubbel proefgeld betaald worden, doch wanneer de twee proeven *binnen den tijd van drij naestkomende maenden* werden afgelegd, volstond een maaltijdgeld van slechts tien Vlaamse ponden, terwijl anders een dubbel maaltijdgeld van zestien Vlaamse ponden verschuldigd was. Wellicht is ook deze regeling een middel om de eigen kas te crediteren. Het maaltijdgeld had toch geen andere bestemming en kon daarvoor best worden gebruikt. Latere ordonnanties sluiten trouwens helemaal bij deze materie aan.

Na de ordonnanties van 7 maart 1543 en 3 juli 1651 volgde op 4 juni 1731 andermaal een derde reglementering in verband met de leergasten. Ofschoon wij de tekst van dit document niet konden terugvinden, menen we toch te mogen stellen dat aan de wezenlijke bepalingen van de vorige ordonnanties niets veranderd werd. De nieuwe reglementering had wellicht uitsluitend betrekking op de bijdragen die als opschrijfgeld, proefgeld of meestergeld moesten betaald worden. Mogelijk werd ook op een verdere scheiding van de opleiding van tinnegieters en loodgieters aangedrongen, doch hierop werd toen zeker niet ingegaan.

Uit de motivatie van de ordonnantie van 22 oktober 1770 (43) vernemen we dat de dekens en de ouderlieden van het Hoofdambacht van de Meerseniërs er bij rekwest hun beklag over gedaan hadden dat het luttele opschrijfgeld en het kleine meestergeld dat zij van het onderhorig ambacht van de tinne- en loodgieters ontvingen op verre na niet meer voldoende was. Zij vroegen dan ook een aanpassing van de bijdragen tot een niveau dat vergelijkbaar was met de bedragen die door de andere subalterne ambachten werden betaald. Na het advies van de ouderlieden, de proefmeesters en de gewone leden van het Tinne- en Loodgietersambacht te hebben ingenomen, vaardigde het Antwerpse stadsbestuur een nieuwe regeling uit. Het zou ons te ver brengen de gehele nieuwe 'prijzlijst' in detail te bespreken. Daarom enkele markante dingen. Het opschrijfgeld voor het Hoofdambacht werd verhoogd, doch bleef hetzelfde voor het Tinne- en Loodgietersambacht. Er moet nu meestergeld betaald worden zowel aan het Hoofdambacht als aan het Tinne- en Loodgietersambacht met verschillende prijzen, nu eens voor meesterzonen en anderen, dan

weer voor een enkele of een dubbele proef. Werden vroeger de maaltijden reeds door een geldelijke bijdrage vervangen, nu worden ze verboden in welke vorm ook. Andermaal worden preciese bijdragen vastgesteld ter vergoeding van de oudermans en de proefmeesters en het huren van de koperen vormen voor de proef. Een eenvoudig rekensommetje leert ons dat de globale kosten minstens 75 gulden 6 stuivers bedroegen, wanneer een meesterszoon het tot meester tinnegieter alleen wilde brengen, en maximaal 98 gulden 16 stuivers, wanneer een niet-meesterszoon meester tinnegieter en loodgieter wilde worden. Het hoeft geen betoog dat het een dure zaak was geworden. Vermelden we tenslotte nog dat bij deze ordonnantie aan de dienende oudermans van het Tinne- en Loodgietersambacht wordt opgedragen boek te houden van hun rekeningen, die zij niet aan het Hoofdambacht, doch rechtstreeks aan het stadsbestuur moeten voorleggen. Ook dit wijst duidelijk op de grotere financiële onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid van het subalterne ambacht.

Een poging tot herstel

Toch konden deze nieuwe geldelijke bepalingen het moreel van het Tinne- en Loodgietersambacht niet verbeteren en de oude discipline uit de glorie tijd is ver zoek. De ordonnantie van 1 juli 1782 (44) mogen we dan ook gerust een alarmkreet noemen. De aanleiding tot het schandaal is het feit dat *eenige Meesters Tinnegieters gewygart hebben eenig Tinne-werk te geven ofte laeten volgen om den Assaye daer van te maeken volgens gewoonte*. Vanoudsher brachten de dekens en de oudermans van het Hoofdambacht tenminste jaarlijks bij alle tinnegieters een bezoek om enkele stukken tinnewerk bij wijze van monster op te halen en het op de kamer naar zijn legering te onderzoeken. Oude processtukken vermelden regelmatig sancties tegen tinnegieters, wier werk bij deze routine-controle niet aan de voorgeschreven normen qua legering en markering voldeed. Het weigeren stukken mee te geven was een zo nodig nog erger vergrijp en werd eertijds automatisch als een schuldbekentenis geïnterpreteerd. Nu gaat zulks blijkbaar wel, ongetwijfeld omdat *sedert veele jaeren den assaye niet en is genomen geweest*, en omdat de tinnegieters blijkbaar ook niet zo goed meer weten aan welke eisen hun werk moet voldoen. De laatste ordonnantie dien-aangaande was immers van 1710, doch ging in feite terug op de veel oudere ordonnantie van 1603. Het stadsbestuur ziet het hachelijke van de toestand dan ook wel in en besluit daarom slechts tot voorlopige maatregelen. Dekens en oudermans worden aangespoord opnieuw hun ronde te doen, en de tinnegieters worden aangemaand hen terwille te zijn. Ze krijgen echter drie maanden de tijd om de stukken die ze in hun reserve hebben, *de welke niet en souden syn volgens den gereguleerden assaye* in orde te brengen. Inmiddels overweegt het stadsbestuur de voorbereiding van een nieuwe ordonnantie, die opnieuw orde op zaken moet stellen. Met dat doel worden alle tinnegieters verzocht schriftelijk hun desiderata in te dienen in verband met *den assaye*, en zal alles in een commissie opnieuw besproken worden.

Het resultaat van dit alles lezen we dan in de nieuwe ordonnantie van 9 augustus 1784 (45), tevens de laatste ordonnantie van het Antwerpse Tinne- en Loodgietersambacht in het Ancien Régime. Samen met de ordonnantie van 3 februari 1603 is dit document het belangrijkste stuk voor de kunsthistorische studie van het Antwerpse tinnewerk uit het Ancien Régime. Vermits uit de *schriftelyke reflectien* en de *memorien* van de tinnegieters geen voldoende belangrijke argumenten naar voor gekomen waren *om aftewyken van het oud gebruyk door het welk eerteyts onse Tinne-werken het geheele land door gerenomeert wierden*, heeft men dit oud gebruyk ende

*ouden keur naerder laten ondersoeken. Daarbij was men op het einde van de acht-
tiende eeuw van oordeel dat 'er eertyls in de florissantste tyden van dit Ambaght maer
twee soorten van Tinnewerken mogten gemaekt worden, te weten de groote Roos ende
het soo genaemt Keur-tin. Men vond dat het Tinnewerk met de kleyne Roose in den
jaere 1603 ingebrogt, van geen nut is, als haest niets verschillende vande groote Roose.
Het was immers zo dat het z.g. klein-roostin slechts tweeënhalf procent ander
materiaal dan zuiver Engels tin mocht bevatten. Wel schijnt men er zich niet van
bewust te zijn geweest dat het keurtin in 1603 in feite ook slechts tweeënhalf procent
ander materiaal mocht bevatten en wellicht was het reeds geruime tijd de gewoonte
hier een veel groter loodgehalte toe te laten. Daarom werd beslist dat de tinnegieters
voortaen de tinnewerken die sy sullen maeken 't sy om te verkoopen ofte om te ver-
hueren moeten maeken ofte van fyn Engelse Bloktin ofte van Tin gemengelt met loot ter
proportie van 25 op het 100 (dat is een vierde loot tegens dry vierde Tin) wel min, maar
niet meer, het welk men noemt Keurtin. Belangrijker nog dan de reglementering op de
legeringen is de nieuwe verordening op de merken. Op het fyn Engels Bloktin sal
moeten geslaegen syn op een wel-sienbare wyse het wapen van Antwerpen ende daer
onder de legende FYN ENGELS BLOKTIN, ende daer nevens eene cartelle met den
naam van den meester. De roos is dus niet alleen niet meer verplicht, ze wordt niet
eens meer vernoemd. Op het Keurtin sal moeten geslaegen syn ook op eene wel-
sienbare wyse eene cartelle met de legende TIN MET 25 PCT LOOT ende eene hand,
item met eene cartelle waer inne staet de naem van den meester. Hier wordt dus geen
burchtmerk meer geslagen en zeker geen roos. Bovendien hebben voor beide
gevallen ook de lettertekens met initialen afgedaan en moet een voluit geschreven
naam worden gebruikt. Vermits het steeds de gewoonte was geweest de initialen in
het stadsmerk en in het roosmerk te verwerken, blijven in de stadsmerken van het fijn
Engels bloktin de initialen gewoonlijk behouden. Ze waren immers niet expliciet
verboden. Keurtin van na 1784 met de cartouche 'tin met 25 pct. lood' blijkt voorals-
nog niet teruggevonden te zijn. Tenslotte is nog een speciale regeling voorzien voor
klyne werken waer op geene plaets is om de voorschreven merken op te stellen. Hier zal
het volstaan te stellen een handeken en daer neven eene F voor het fijn Bloktin, ende
sonder letter voor het keurtin. Voor het eerst is er nu sprake van een handmerk zonder
roos. Met kleine werken worden hier ongetwijfeld voorwerpen als tinnen deksels van
aardewerken of glazen potten bedoeld. Het handmerkje werd gewoonlijk in een
schildje ingewerkt en draagt bovendien nog dikwijls de initialen van de tinnegieter,
ofschoon ook dit niet uitdrukkelijk bevolen was. Tot daar de nieuwe maatregelen.*

In de ordonnantie van 1784 worden echter nog enkele zeer interessante 'overgangs-
maatregelen' gegeven, die nodig moeten worden vermeld. Wat moest er gebeuren
met de oude stock tinnen voorwerpen, die de tinnegieters nog in huis hadden bij het
van kracht worden van deze nieuwe reglementen? Het oude groot-roostin en het
oude keurtin mocht voort verkocht en verhuurd worden zonder meer. Het oude
klein-roostin, dat door de nieuwe regeling in feite ophoudt te bestaan, moest echter
binnen de drie maanden op de kamer gebracht worden om er getekend te worden
met een Marien-Beldt, sullende den stempel van Stads wegen besorgt worden. Het
aldus bij-getekende oud klein-roostin mocht dan nog gedurende twee jaar na het van
kracht worden van deze ordonnantie, tot uiterlijk 9 augustus 1786 dus, verkocht
worden. Is het niet te betreuren dat tot nog toe geen enkel aldus gemerkt tinnen
voorwerp werd teruggevonden?

Ondanks al deze precieze verordeningen wordt toch de deur opengezet voor heel wat
misbruiken. Even verder in de ordonnantie wordt immers gezegd dat het aan alle

meesters tinnegieters toegelaten is *Tin te maken van soodanigen alloy als het hun goeddunkt, als het selve hun door particuliere personen sal wesen geordonneert... ende mits de mengelinge niet en houde boven de 25 ten honderde loot*. Op dit werk moeten ze alleen maar *hunnen naem in het lank sonder eenig ander merk ofte keur* aanbrenge. Zo lang ze zulke stukken in huis hadden, moesten ze steeds de schriftelijke bestelling kunnen tonen, waarin precies de aard, het aantal en de legering van de stukken vermeld staat. Ook dit tinnewerk is trouwens onderworpen aan *den assaye*, net als al het andere. Wij menen dat deze regeling in feite werd voorzien ter vervanging van het afgeschafte klein-roostin en dat de tekst betrekking heeft op schotelwerk en borden die om goedkoper te zijn geen fijn Engels bloktin, doch een legering ad libitum van de klant hadden. Wel kan de tinnegieter er geen voorraadje van aanleggen, maar wie zal dat controleren ?

Tenslotte wordt het gebruik de tinnegieters voor *den assaye* te visiteren nog eens opnieuw vastgelegd, zonder wezenlijke veranderingen evenwel. Alleen moet nu een boete van 4 gulden per slecht stuk worden betaald, daar waar in de zestiende en de zeventiende eeuw 1 gulden gebruikelijk was. Op weigering staat nu een fikse boete van 20 gulden. Wel wordt nu precies omschreven hoe *den assaye* zal gebeuren. Het fijn Engels bloktin wordt onderzocht *met den bout*, en het keurtin *met by de 20 engelse Keurtin te voegen 2 1/2 engels Engels Blokloot*. Binnen het korte bestek van dit artikel kunnen we hierop niet al te diep ingaan. We beperken ons dan ook tot dit ene geval, mede omdat het het enige officiële stuk in verband met *den assaye* is. Om het fijn Engels bloktin, eertijds het groot-roostin, te keuren, werd met een gloeiende bout over een fragment van het tin gewreven, dat eerst aan stukken gebroken was. Hierbij moest het smeltende tin helder bruin kleuren. Het keurtin werd door een vergelijking van volume gekeurd. Hiervoor werd een vormpje eerst met een modellegering gevuld en nadien met een staal van het te keuren voorwerp. Als maatstaf voor de modellegering gold in 1784 een blokje van 20 esterling Engels keurtin, vermengd met 1 1/2 esterling Engels bloklood (46). Voor het wegen van de stalen mochten alleen balansen en gewichten gebruikt worden, geijkt naar de 'marc de Troy' (47).

De afschaffing van het Tinnegietersambacht

Op 19 Brumaire an IV (10 november 1795) werd te Brussel het bevel gegeven in de negen departementen het Franse decreet van 2 maart 1791 af te kondigen, waarbij 'maîtrises et jurandes' werden afgeschafte en hun goederen verbeurd verklaard. Ook de Antwerpse tinne- en loodgieters ontsnapten niet aan deze maatregel en officieel houdt ook het Antwerpse tin *sensu stricto* op te bestaan. De oude reglementeringen zijn niet meer van toepassing : om het even wie mag om het even waar om het even wat vervaardigen en verkopen. Het heeft voorzeker nog een hele tijd geduurd, eer dit alles ook in de praktijk werkelijkheid werd en we mogen gerust aannemen dat de oude reglementen nog wel enige tijd als 'costuymen' in gebruik bleven. De Tudor-roos wil zelfs op onze dagen nog maar al te vaak borg staan voor kwaliteitstin !

Al blijft het negentiende en twintigste eeuwse tin buiten het opzet van ons onderzoek en ons artikel, toch mogen enkele bedenkingen illustreren hoe sommige oude gebruiken – met goede of kwade intenties – zijn blijven voortleven en mede het image van het tinnewerk hebben bepaald. Reeds gedurende de achttiende eeuw was het gebruik van tin in de huisraad sterk teruggelopen ten voordele van andere materialen. Begonnen plateel en later porselein het gebruikstin bij de gegoeden te

vervangen, bij de lagere bevolgingsklasse en ook op het platteland bleef het nog lange tijd gegeerd in de keuken en in de herberg. In de beloken tijd kwam zelfs een nieuwe belangstelling van kerken en kloosters voor tinnen kelken, ampullen en andere kerkelijke voorwerpen. Gedurende de negentiende eeuw evolueerden de tinnen voorwerpen onvermijdelijk tot sierstukken en ze kregen stilaan enige betekenis als verzamelobject. De tinnegieterij werd een kunstambacht, dat niet meer behoefde te voorzien in een wezenlijke praktische behoefte. Men zocht dan ook niet meer naar nieuwe vormen en het verder nà-maken van het oude tinnewerk bleef tot op heden vrij algemeen. In de twintigste eeuw zou hier met de 'industriële vormgeving' sporadisch enige verandering in komen.

Het hoeft dan ook geen betoog dat de negentiende eeuwse tinnegieters die te Antwerpen werkzaam waren, in het spoor van hun voorgangers en dikwijls zelfs met hun oud alaan hebben voortgewerkt. Zo blijkt bijvoorbeeld dat H.F. Leys vermoedelijk de tinnegietvormen en de merktekens van Joannes Van Camp heeft verworven en voort gebruikte, met toevoeging evenwel van een kleine eigen naamcartouche. Andere negentiende eeuwse tinnegieters bootsten de oude vormen en de oude merktekens na. Zo tekende bijvoorbeeld J. Van Antwerpen zijn werk nog steeds zoals in het Ancien Régime, doch zonder naamcartouche. Zijn materiaal werd later verworven door F. Teblick, die ook zijn merkstempels gebruikte, doch er wel een eigen cartouche aan toevoegde. De nazaten van G. en F. Teblick bezitten trouwens nog steeds de merkstempels van J. Van Antwerpen. Weer andere tinnegieters vonden varianten van oude merktekens uit en hamerden andere rozen of andere burchten in hun werk, al of niet vergezeld van een naamcartouche. Deze lijst zouden we nog lang kunnen voortzetten, ware het niet dat we er ons opzet mee voorbijstreefden. Wat er ook van zij, na de verdwijning van de tinnegieters als ambacht was ook de grote tijd voorbij. Toch heeft het bescheiden tin altijd zijn aanhangers behouden, tot op heden toe !

Dr. J. Van Deun

- (1) E. Geudens, *Het hoofdambacht der Meerseniërs*, 4 dln. in 3 bd., Antwerpen, 1891-1904.
- (2) F. Donnet, *La marque des étains d'Anvers*, in *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 7. jg., Antwerpen, 1903, p. 190-196.
- (3) L. Kesteloot, *Een laat-gotisch rechthoekig tinnen tafelbordje met het Antwerpsch stadswapen*, in *Jaarboek van Antwerpens' Oudheidkundige Kring*, 12de jg., 1936, p. 67-70; ID., *Een tinnen zoutvat uit de XVde eeuw*, *ibid.*, 15de jg., 1939, p. 114; ID., *Tinnen 'flapkannen' in het Museum 'Vleeshuis' te Antwerpen*, *ibid.*, 17de jg., 1941, p. 37-40.
- (4) cfr. o.a. S. Collon-Gevaert, *Histoire des arts du métal en Belgique*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Belgische Academie. Klasse der Schone Kunsten*, verzameling in -8°, boek 7), Brussel, 1951.
- (5) cfr. o.a. C. Wyffels, *De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, Klasse der Letteren, XIII, 13), Brussel, 1951, alsook F. Smekens, cfr. infra noot 11.
- (6) A. Jansen en P. Baudouin, *Inleiding*, in *Tin. Ontstaan, Evolutie, Gebruik*, (Tentoonstellingscatalogus Provinciaal Museum Sterckshof en Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis), (Antwerpen en Brussel), (1956), p. ix-xx.
- (7) (F. Prims), *Inventaris op het Archief van Gilden en Ambachten*, Antwerpen, 1925.
- (8) cfr. o.a. ook P. Baudouin, *Antwerpen*, in *Ons Heem*, 13de jg. nr. 4, speciaal Tinnummer, 1959, p. 127.
- (9) *Catalogus van de Oudheidkundige Musea der Stad Antwerpen. Vleeshuis*, 9de dl., *Tin*, (Antwerpen), 1959. De nota's voor deze catalogus werden voorbereid door de heer Laurent Kesteloot.
- (10) P. Genard, *Catalogue du Musée d'Antiquités d'Anvers*, 4de uitgave, Antwerpen, 1894, reeks O, *Ciselure, orfèverie, bijouerie, horlogerie, objets en cuivre et en bronze*, p. 158-186 en reeks Q, *Ustensiles*, p. 190-194.
- (11) cfr. o.a. F. Smekens, *L'élaboration d'une synthèse sur l'histoire des corporations de métiers en Belgique*, in *Annales du 33ème Congrès de la Fédération archéologique et historique de Belgique*, Doornik, 1951, p. 345-352; ID., *De Antwerpse antwoorden op de Oostenrijkse ambachtsenquête van 1784*, in *Jaarboek van het 32ste Congres van de Vereniging van oudheidkundige en geschiedkundige kringen van België*, 1ste dl., Antwerpen, 1950, p. 227-236; ID., *Schets van aard en betekenis der Antwerpse nijverheid onder het Oostenrijks bewind*, in *Lode Baekelmans ter ere*, 2de dl., Antwerpen, 1945, p. 83-106; en ID., *Ambachtswezen en 'nieuwe nijverheid'*, in *Antwerpen in de 18de eeuw. Instellingen, Economie, Cultuur*, (Uitgave van het Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis), Antwerpen, 1952, p. 68-70.
- (12) L. Lagae-Uytenbroeck, *Bijdrage tot de studie van de Antwerpse tinnegieters en hun werken*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Leuven, 1972.
- (13) De geraadpleegde archiefbundels zijn: Antwerpen, Stadsarchief, *Gilden en Ambachten*, nrs. 4001-4009, 4212, 4214-4243, 4264 en 4265, (verder SAA, GA) alsook Antwerpen, Archief van het Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn, *Godshuizen*, nrs. 82-88 en 186 (verder AAOCMW, GH).
- (14) SAA, GA, 4006, losse stukken. Stuk 21 betreft het Hoofdambacht van de Meerse- niërs in het algemeen, stuk 26 het Tinne- en Loodgietersambacht in het bijzonder.
- (15) De documenten die door de Tinne- en de Loodgieters in hun antwoord op de ambachtsenquête worden opgesomd, te weten *in sekeren boeck in quarto gebonden in*

bruyn leer met copere sloten ende nagels, zijn niet bewaard gebleven. Wel konden enkele ordonnanties op origineel perkament teruggevonden worden, terwijl andere teksten in kopijen voor de stadsadministratie bewaard bleven.

- (16) Om hun argumentatie kracht bij te zetten verwijzen de Meerseniërs naar het beroemde werk van Lodovico Guicciardini, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi...*, eerste uitgave, Antwerpen, 1567, met talrijke vertalingen en heruitgaven.
- (17) SAA, GA, 4211, los stuk ; zie ook de editie bij E. Geudens, *op.cit.*, 1ste dl., Antwerpen, 1891, p. 22-31.
- (18) nu gelegen Grote Markt 11 te Antwerpen, cfr. o.a. *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur deel 3 na, Stad Antwerpen*, Gent, 1976, p. 60.
- (19) Een door het Hoofdambacht van de Meerseniërs aan de Sint-Nicolaasplaats te Antwerpen opgericht godshuis ligt mede aan de basis van het ontstaan van de burgerlijke godshuizen te Antwerpen, later Commissie van Openbare Onderstand en onlangs herdoopt tot Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn. cfr. o.a. E. Geudens, *op.cit.*, 4de dl., *Liefdadigheid*, Antwerpen, 1904.
- (20) mogelijk 9 maart 1450 (n.s.)
- (21) SAA, Pk, 92, *Register vanden dachvaerden (1450-1481)*, f° 224, zie ook de editie door P. Genard, in *Antwerpsch Archievenblad*, 20, Antwerpen, (1906), p. 369-372.
- (22) SAA, GA, 4211, losse stukken.
- (23) cfr. o.a. L.J.M. Philippen, *De vorming van het oude Antwerpsche stadszegel*, Antwerpen, 1928, passim.
- (24) SAA, GA, 4264, origineel perkament, ingebonden ; cfr. ook de verwijzingen SAA, GA, 4211, niet gefoliotteerd en AAOCMW, GH, 89, f° 32 r° ; alsook de bespreking van F. Donnet, *loc.cit.*
- (25) SAA, GA, 4264, los stuk, origineel perkament ; cfr. ook de verwijzingen SAA, GA, 4211, niet gefoliotteerd en AAOCMW, GH, 89 f° 32 r° ; alsook de bespreking van F. Donnet, *loc.cit.*
- Sommige auteurs hebben uit deze ordonnantie ten onrechte willen afleiden dat het roosmerk in feite reeds sinds 4 november 1524 in gebruik was. In deze ordonnantie wordt immers verwezen naar een bespreking van de ouderlieden van de tinnegieters over gelijkaardige voorstellen in dat jaar. Toen is het echter bij voorstellen gebleven ! Ze worden hier in de voorwaardelijke wijze in herinnering gebracht.
- (26) SAA, GA, 4264, los stuk, origineel perkament ; cfr. ook de verwijzingen SAA, GA, 4211, niet gefoliotteerd en AAOCMW, GH, 89, f° 32 r° ; mogelijk 7 maart 1544 (n.s.).
- (27) Alleen voor de periode 1711-1784 bleef zulk een boek bewaard, cfr. SAA, GA, 4211, *Boek der opgeschrevene incomelingen in het hoofdambacht van de meersche, te weten van de ambaghten onder hetselve resorterende*. De tinnegieters worden vermeld op f° 6 r°-7 v°, f° 67 r°-87 v° en op enkele losse bladen in het boek.
- (28) cfr. SAA, GA, 4265, losse stukken.
- (29) SAA, GA, 4212, tweede deel, passim.
- (30) SAA, GA, 4264, los stuk, origineel perkament ; mogelijk 9 maart 1545 (n.s.).
- (31) SAA, GA, 4264, los stuk, origineel perkament ; cfr. ook de verwijzingen SAA, GA, 4211, niet gefoliotteerd, SAA, GA, 4002, f° 30 r° en AAOCMW, GH, 89, f° 32 r° ; mogelijk 1 maart 1546 (n.s.)
- (32) SAA, GA, 4002, f° 30 r°-32 r°.

- (33) cfr. hieromtrent o.a. SAA, GA, 4212, f° 234 v° van 1552.
- (34) AAOCMW, GH, 186, los stuk, origineel perkament.
- (35) SAA, GA, 4003, f° 150 r° - 151 r°.
- (36) SAA, GA, 4004, f° 42 v° - 43 v°.
- (37) SAA, GA, 4004, f° 83 v° - 84 v°; cfr. eveneens de verwijzing SAA, GA, 4211 niet gefoloteerd.
- (38) SAA, GA, 4264, los stuk, kopij; cfr. ook de verwijzing SAA, GA, 4211, niet gefoloteerd.
- (39) SAA, GA, 4264, los blad, kopij.
- (40) SAA, Pk, 793, f° 259 r° en v^o.
- (41) SAA, GH, 4264, los blad, gedrukt origineel.
- (42) SAA, GA, 4264, los blad, kopij; alsook SAA, GA, 4004, f° 116 r° - 117 r°.
- (43) SAA, GA, 4264, los stuk, gedrukt origineel.
- (44) SAA, o.a. Pk, 2850, f° 204 v°, ingebonden gedrukt origineel.
- (45) SAA, o.a. Pk, 2850, f° 226 v°, ingebonden gedrukt origineel.
- (46) 1 esterling of engels = 1,538 gram; 20 esterling = 30,76 gram; 2 1/2 esterling = 3,845 gram; samen 34,605 gram; cfr. H. Doursther, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes*, Brussel, 1840, p. 143.
- (47) 1 marc de Troy = 160 esterling = 246 gram; cfr. *ibidem*.